

УДК 316.346.2:342.722:355.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.2>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Бондарчук Н.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
Поліського національного університету,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8432-6275>
e-mail: bondarchnat@ukr.net

Кравчук І.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
Поліського національного університету,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9040-6930>
e-mail: dgeronimo22@ukr.net

Бондарчук Н.В., Кравчук І.І. Правове забезпечення гендерної рівності у Збройних Силах України.

Стаття присвячена дослідженню проблем правового регулювання щодо забезпечення гендерної рівності у ЗСУ. Визначено, що забезпечення гендерної рівності та миру є основами сталого розвитку людства. Досліджено досвід забезпечення гендерної рівності на військовій службі у зарубіжних країнах, зокрема, США, Швеції та Норвегії. Проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти у даній сфері. Проведено аналіз забезпечення гендерної рівності за законодавством України, в результаті якого встановлено, що на сьогоднішній день в нашій державі, перш за все, скасовано офіційні обмеження на доступ військовослужбовиць до всіх посад. По-друге, жінкам стали доступні такі бойові професії у війську як гранатометниця, снайперка, артилеристка та інші, тоді як раніше вони могли претендувати переважно на небойові професії, наприклад, зв'язківець, водій, кухар тощо. По-третє, з 2019 року уряд дозволив дівчатам вступати до військових ліцеїв. Жінки, які в майбутньому бачать себе офіцерами Збройних Сил України, мають доступ до всіх рівнів військової освіти. Їм дозволено освоювати ті ж професії, що й чоловікам, і згодом проходити службу на широкому переліку посад.

Зроблено висновок, що в умовах війни в Україні питання гендерної рівності в українському війську особливо актуалізується. Проте і залишаються певні проблеми, які потребують нагального вирішення. Мають бути створені однакові умови для проходження служби усім незалежно від статі та забезпечений однаковий доступ до всіх можливостей в армії. Тому питання гендерної рівності, а також рівних прав і можливостей, визначається як один з головних принципів організаційної культури Збройних Сил України. Зміни та модернізація організаційної культури українських Збройних Сил є ключовим процесом, який забезпечує їх боєздатність та зміцнює авторитет, в силу чого запропоновані першочергові заходи, спрямовані на підтримку жінок у військовій службі.

Ключові слова: гендерна рівність, Збройні Сили України, жінки, воєнний стан, військовослужбовці, миротворча місія, спеціальна операція.

Bondarchuk N.V., Kravchuk I.I. Legal provision of gender equality in the Armed Forces of Ukraine.

The article is devoted to the study of the problems of legal regulation regarding ensuring gender equality in the Armed Forces. It was determined that ensuring gender equality and peace are the foundations of sustainable development of humanity. The experience of ensuring gender equality in military

service in foreign countries, in particular, the USA, Sweden, and Norway, was studied. International legal acts in this field were analyzed. An analysis of ensuring gender equality under the legislation of Ukraine was carried out, as a result of which it was established that, to date, in our country, first of all, official restrictions on the access of military personnel to all positions have been abolished. Secondly, such combat professions in the army as grenade launcher, sniper, gunner, and others became available to women, whereas before they could apply mainly for non-combat professions, for example, signalman, driver, cook, etc. Thirdly, since 2019, the government has allowed girls to enter military lyceums. Women who see themselves as officers of the Armed Forces of Ukraine in the future have access to all levels of military education. They are allowed to learn the same professions as men, and later serve in a wide range of positions.

It was concluded that in the conditions of the war in Ukraine, the issue of gender equality in the Ukrainian army is especially relevant. However, certain problems remain that require urgent solutions. The same conditions must be created for the completion of service for everyone, regardless of gender, and equal access to all opportunities in the army must be ensured. Therefore, the issue of gender equality, as well as equal rights and opportunities, is defined as one of the main principles of the organizational culture of the Armed Forces of Ukraine. Changes and modernization of the organizational culture of the Ukrainian Armed Forces is a key process that ensures their combat capability and strengthens authority, which is why priority measures aimed at supporting women in military service are proposed.

Key words: gender equality, Armed Forces of Ukraine, women, martial law, servicemen, peacekeeping mission, special operation.

Постановка проблеми. Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року було прийнято Резолюцію «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», який містить 17 цілей сталого розвитку [1]. Концепцію сталого розвитку вважають найперспективнішою ідеологією третього тисячоліття, котра спроможна забезпечити збалансований розвиток цивілізації. Ціль 5 Порядку денного має назву «Гендерна рівність», її досягнення повинно забезпечити гендерну рівність, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток. Ціль 16 стосується миру, справедливості та сильних інститутів. Відтак забезпечення гендерної рівності та миру є основами сталого розвитку людства.

Стан дослідження. Питання правового забезпечення гендерної рівності в армії знаходиться в центрі дослідницької уваги науковців України, Європи та світу. Зокрема, питанню забезпечення гендерної рівності у збройних силах присвячені праці таких зарубіжних вчених як J.S. Goldstein, Laura Sjoberg, Mark Duffield, Lena P. Kvarving and Rachel Grimes, Helené Lackenbauer, Richard Langlais.

Серед українських дослідників даної сфери є такі українські вчені як А. Александрова, Ю. Боброва, І. Грицай, Т. Марценюк, О. Сікорський, А. Сороківська-Обіход, Д. Тінін, Н. Торжевська та інші.

Умови забезпечення гендерної рівності постійно змінюються, ускладнюються різними факторами, зокрема, війною. Тому, незважаючи на достатню кількість публікацій з даної тематики, питання ефективності різних механізмів впровадження гендерної рівності у Збройних Силах України залишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження деяких правових проблем забезпечення гендерної рівності у ЗСУ та внесення пропозицій щодо шляхів удосконалення законодавчого регулювання даної сфери в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У звіті Всесвітнього економічного форуму 2022 року зазначено, що тривалість життя жінок і чоловіків є довшою в тих країнах, де менший гендерний розрив. Загалом тривалість життя на 10 % стала більшою там, де жінки мають можливість брати активну участь у соціальному, економічному та політичному житті країни [2]. За роки незалежності Україна більше ніж вдвічі покращила ситуацію з Індексом гендерної нерівності: в 1991 році він становив 0,472, а в 2021 році – 0,200, з такими показниками Україна посідає 35 місце у світі за значенням показника гендерної рівності [3]. Тому, вважаємо, що демократичне суспільство повинно надавати жінкам і чоловікам рівні можливості брати участь у всіх сферах життя, в тому числі і щодо військової служби.

Згідно з резолюцією Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», яка була прийнята у 2000 році, кожна країна повинна вжити конкретних заходів для підвищення ролі та відповідальності

жінок у миротворчих процесах та забезпеченні безпеки власної батьківщини. Перший Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року було затверджено у 2016. Згідно з Розпорядженням Кабміну від 28 жовтня 2020 року був затверджений Національний план дій щодо реалізації резолюції 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року [4]. У цьому плані враховані різноманітні міжнародні зобов'язання України в галузі прав людини, а також декларації про ліквідацію всіх форм дискримінації, зокрема в умовах збройного конфлікту. Головні цілі Національного плану включають забезпечення участі жінок у процесі ухвалення рішень, протидію насильству за ознакою статі, зміцнення стійкості України до безпекових викликів, зокрема післяконфліктного відновлення. Варто наголосити, що Україна впроваджує цю резолюцію під час війни, і в даному контексті виступає першою країною у світі з таким досвідом, адже ми перебуваємо у війні XXI століття, яка є жорстокою, гібридною, інформаційною та непередбачуваною, де використовуються найсучасніші технології та методи боротьби. Ми набули неоціненний досвід відповіді на ці виклики, які є унікальними для сучасного світу і наша реакція на агресію полягає не лише у відстоюванні суверенітету та територіальної цілісності, але й у визнанні потужного внеску жінок у складі армії.

Не можемо ми не згадати і ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» від 6 вересня 2018 року № 2523-VIII, який зрівняв права чоловіків і жінок в армії, зокрема, встановивши рівні можливості при укладенні контракту про проходження військової служби, скасувавши обмеження щодо зарахування жінок-військовослужбовців до запасу, встановивши однакові засади призначення у наряд і проходження військових зборів, направлення у відрядження, притягнення до відповідальності за порушення військової дисципліни чоловіками і жінками [5].

При цьому у відповідності до ст.ст. 1, 6 вказаного Закону не вважаються дискримінацією за ознакою статі: спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини; обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом; різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом; особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я [5].

Загалом, у світі на сьогодні можна відзначити низку досягнень щодо запровадження гендерної рівності на військовій службі. Зокрема, у США наразі більше ста жінок є генералами. А у 2023 році вперше в історії жінка очолила Військово-морські сили Америки. У більшості держав світу жінки добровільно можуть служити в армії. Спеціальні військові підрозділи укомплектовані жінками є у Великобританії, Іспанії та США. У Норвегії, Ізраїлі, Лівії та Перу військова служба є обов'язковою для жінок.

Червякова О.В. та Мехеда В.Д. у своїй науковій роботі, підсумовуючи досвід вказаних вище країн, серед напрямків розвитку системи забезпечення гендерної рівності на військовій службі, які доцільні для впровадження в Україні називають наступні: 1) залучення жінок до оперативного планування та проведення операцій, місій; 2) розробка, утвердження і впровадження стандартів поведінки чи етичних норм у військовій сфері; 3) освіта та навчання з гендерних питань; 4) інституалізація мережі гендерних радників (Gender Advisor, GENAD) та координаторів (Gender Focal Point) [6].

Загалом, Міністерство оборони України, починаючи з 2018 року, робить значні кроки у напрямку гендерної рівності. Цей процес відбувається паралельно зі стандартизацією Збройних Сил України за стандартами НАТО, в якому у 1976 році був створений Комітет у справах жінок у Збройних Силах НАТО (у 2009 році був перейменований на Комітет НАТО з гендерних перспектив). Починаючи з цього часу, основною метою комітету стало впровадження підходу до гендерної інтеграції у збройні сили згідно з політикою Альянсу [7].

Інтегрований підхід призвів до значних змін у сприйнятті ролі жінок у ЗСУ – на сьогоднішній день їх кількість під час бойових дій практично відповідає середній кількості жінок у арміях Альянсу. Так, у Збройних Силах України сьогодні служить на 40% більше жінок, ніж у 2021 році, а за останні 2 роки кількість жінок в армії зросла на 12 тисяч. Кількість жінок офіцерів збільшилася у 7 разів і становить сьогодні 7400 [8].

Загалом, у Міністерстві Оборони України підтримують зміни на шляху до гендерної рівності у війську за останні роки. Зокрема, в Україні скасовано офіційні обмеження на доступ військовослужбовців до всіх посад. Так, 11% керівних посад у ЗСУ займають жінки, але лише три жін-

ки мають генеральське звання. Наразі, жінкам стали доступні такі бойові професії у війську, як гранатометниця, снайперка, артилеристка та інші, тоді як раніше вони могли претендувати переважно на небойові професії, наприклад, зв'язківець, водій, кухар тощо. У той же час, для жінок все ще існують обмеження на прийом на посади офіцерського складу, пов'язані з використанням бойових патронів та виконанням водолазних робіт. Також жінкам недоступні посади на підводних човнах і надводних кораблях, у керівництві бригадами надводних кораблів, у підрозділах пожежогасіння, де необхідне непряме гасіння пожеж, а також в підрозділах тилового забезпечення, де передбачене використання вибухонебезпечних реактивів. Крім того, у військових частинах спеціального призначення жіночі посади не передбачені.

Окрім вказаного вище з 2019 року уряд дозволив дівчатам вступати до військових ліцеїв. Жінки, які в майбутньому бачать себе офіцерами Збройних Сил України, мають доступ до всіх рівнів військової освіти. Їм дозволено освоювати ті ж професії, що й чоловікам, і згодом проходити службу на широкому переліку посад.

А. Сороківська-Обіход, вчена з Національної академії сухопутних військ, зазначає, що сьогодні поміж головних здобутків щодо становища жінок-військовослужбовиць в Україні можна визначити наступні:

1. Жінки мають право проходити військову службу у Збройних Силах України майже на всіх офіцерських посадах і на всіх посадах рядового, сержантського та старшинського складу, включаючи бойові посади, і мають доступ до військових звань.

2. Дівчата мають право вступати до військових закладів освіти всіх рівнів, включаючи військові та військово-морські ліцеї.

3. Врахування гендерного аспекту у сімнадцяти відомчих нормативно-правових актах, а також включення до проєкту Стратегії розвитку оборонної галузі на період до 2025 року та впровадження в механізм проведення інспекційних заходів та перевірок в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України.

4. Була створена мережа гендерних радників, яка налічує близько 400 осіб у Збройних Силах України [9].

Д. Тінін вважає, що за рахунок призову жінок можна збільшити кількість військовослужбовців та суттєво посилити обороноздатність України. На думку дослідника, досвід і знання жінок є важливими та цінними для успішної оборони держави. Окрім того, призов на військову службу для жінок змінить упередження та стереотипи щодо ролі жінки в армії [10].

Хелен Лакенбауер та Річард Ленглейс у «Огляді практичних наслідків Резолюції РБ ООН 1325 для проведення операцій і місій під проводом НАТО» зазначають, що надзвичайно важливо, щоб військові командири на всіх рівнях – стратегічному, оперативному та тактичному – подавало приклад і враховувало гендерну перспективу у своїх діях. Питання розвитку гендерної рівності та покращення захисту жінок і дівчат, має бути у центрі постійної уваги цивільного та військового керівництва НАТО, а також вищого керівництва Альянсу і країн-партнерів, що є ключовим складником успіху [11].

З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України у суспільстві загалом склалося позитивне ставлення до всіх категорій осіб, які в даний час служать у Збройних Силах України, у тому числі – і до жінок. Також домінує переконання про відсутність дискримінації під час військової служби у лавах ЗСУ. Ті ж, хто підтримує загальні стереотипи та вважає, що жінки, все ж таки, зазнають дискримінації в ЗСУ, як правило, мають необ'єктивне уявлення щодо їх служби в армії.

Так, згідно з результатами загальнонаціонального опитування, проведеного у березні 2023 року, понад половини опитаних погоджуються з тим, що жінки можуть командувати бойовими підрозділами, водночас їм важче, аніж чоловікам, робити кар'єру в армії. До того ж, серед респондентів переважає думка, що нинішні умови проходження військової служби враховують потреби жінок-військовослужбовиць (55% опитаних), а ситуація щодо урахування побутових потреб жінок (форма, взуття, засоби гігієни тощо) дещо поліпшилася завдяки зусиллям волонтерів та різноманітних фондів [8]. Також позитивним аспектом є відсутність дискримінації щодо заробітної плати для жінок у військовій сфері у порівнянні з гендерним розривом на цивільному ринку праці, оскільки в ЗСУ існує система тарифікації, відповідно до якої заробітна плата визначається на основі звання та стажу служби, що гарантує однакове фінансове забезпечення військовослужбовців державою. Хоча в окремих випадках може спостерігатися вища заробітна плата серед чоловіків, що пояснюється вищими рангами або більшим стажем.

Натомість, самі ж жінки-військовослужбовиці найбільше нарікають на відсутність спеціальної жіночої форми, взуття, касок та бронезилетів, а також проблеми, що виникають у військових умовах, зокрема, відсутність зручностей для особистої гігієни [12]. Однак, ці питання рідко піднімаються на вищому рівні і частіше за все залишаються на самостійне розв'язання військовослужбовиць. Незважаючи на це, зміна підходів та формування сучасних поглядів у командування сприяють активному вирішенню побутових питань останніх.

Як бачимо, війна виявилася потужним каталізатором у прискоренні процесу подолання гендерної нерівності на військовій службі, оскільки кожен, хто бере участь у захисті країни, незалежно від статі, має велике значення. З кожним роком, починаючи з 2014 року, жінок з бойовим досвідом стає все більше. Однак гендерна нерівність в Збройних Силах України залишається серйозною проблемою, розв'язання якої залежить як від командування, яке повинне активно підтримувати жінок у військовій службі, так і від самих жінок-військовослужбовиць, які мають брати на себе ініціативу щодо захисту своїх прав і можливостей.

Враховуючи вказане вище, можна зробити висновок, що, загалом, підходи до гендерної рівності в Збройних Силах України відповідають загальнодержавній гендерній політиці і передбачають забезпечення гарантій рівних прав і можливостей для всіх осіб у складі військових незалежно від їх статі. У той же час, залишаються певні ознаки гендерного дисбалансу, які є характерними для українського суспільства в цілому і це особливо стосується питань просування жінок по службовій лінії, професійної підготовки та підвищення кваліфікації.

До того ж, стає зрозумілим зміст принципу рівності, який пропагує НАТО у секторі безпеки та оборони, і який не може бути реалізований без належного, рівного представництва різних соціальних та гендерних груп. Україна ж повинна виконати це зобов'язання, щоб гарантувати собі повноцінне членство в Альянсі.

Висновок. На нашу думку, гендерна рівність у Збройних Силах України не повинна полягати у наданні певних переваг одній статі перед іншою, а саме в усуненні дискримінації останніх та забезпеченні рівних прав і можливостей для всіх військовослужбовців. Тобто, мають бути створені однакові умови для проходження служби усім незалежно від статі та забезпечений однаковий доступ до всіх можливостей в армії. Тому питання гендерної рівності, а також рівних прав і можливостей, визначається як один з головних принципів організаційної культури Збройних Сил України. Зміни та модернізація організаційної культури українських Збройних Сил є ключовим процесом, який забезпечує їх боєздатність та зміцнює авторитет.

Отже, враховуючи викладене вище, і поділяючи думку окремих теоретиків та практиків, першочерговими заходами для нашої держави, спрямованими на підтримку жінок у військовій службі, повинні стати:

- введення посади Уповноваженої з питань військової служби жінок (на кшталт аналогічної посади, що існує в польській армії) для вирішення проблем, що стосуються жінок у війську;
- належне забезпечення жінок форменним одягом та амуніцією на державному рівні;
- поліпшення доступу до медичного обслуговування жінок-військовослужбовиць;
- вирішення соціальних потреб, з якими сьогодні зіштовхнулися жінки-військовослужбовиці [8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/> (дата звернення 08.03.2024).
2. Глобальний звіт Всесвітнього економічного форуму про гендерний розрив – 2022. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2022/08/WEF_GGGR_2022.pdf (дата звернення: 08.03.2024).
3. Гендерна рівність в Україні та країнах Європи. Східне міжрегіональне управління Державної служби України з питань праці. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/henderna-rivnistv-ukraini-ta-krainakh-ievropu> (дата звернення: 08.03.2024).
4. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.03.2024).

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях: Закон України від 06 вересня 2018 р. № 2523-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text> (дата звернення: 10.03.2024).
6. Cherviakova O., Mekheda V. Violations of the laws or customs of war under military law: comparative analysis of international and internal legislation of Ukraine. *Problems of Legality* (ISSN 2414-990X). 2021. Issue 152. P. 8–18. DOI: 10.21564/2414-990X.152.223328.
7. Жінки на сторожі безпеки: оборонному сектору бракує гендерної рівності. URL: <https://mind.ua/openmind/20253660-zhinki-na-storozhi-bezpeki-oboronnomu-sektoru-brakue-gendernoji-rivnosti> (дата звернення: 11.03.2024).
8. Гендерна рівність у ЗСУ після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu> (дата звернення: 15.03.2024).
9. Сороківська-Обіход А. Імплементация Резолюції ради безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» в законодавство України за досвідом Збройних Сил України. *Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції 15 червня 2023 р. Науково-дослідний інститут публічного права. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 260–265.
10. Тінін Д.Г. Деякі аспекти гендерної рівності у воєнний час: як війна змінює роль жінок у суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2023. С. 432–437.
11. Helené Lackenbauer and Richard Langlais. Review of the Practical Implications of UNSCR 1325 for the Conduct of NATO-led Operations and Missions, Full Report (Stockholm: Swedish Defence Research Agency, 2013). p. 67.
12. Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян. URL: <https://veteranfund.com.ua/analytics/social-group-discr/> (дата звернення: 16.03.2024).